

ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

PRINCIPLE OF PROCEDURAL ECONOMY IN CIVIL PROCEDURE

Гулаткан С.В., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Ткачук А.Я., студент III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Вдалість різних судових процедур дедалі більше оцінюється за їх ефективністю, це означає, що з погляду виділеного на них державного ресурсу судова система повинна мати можливість забезпечити ще більшу кількість якісно вирішених судових справ, використовуючи якомога менше процесуальних ресурсів. Як правило, вектор стратегії судової адміністрації зосереджений не на способах досягнення справедливого рішення, а на підвищенні ефективності судової системи загалом. Очевидно, це ставить окреме цікаве та гостре публічно-правове питання про те, як судовій владі утримувати баланс між раціональним використанням ресурсів та прийняттям справедливих рішень. За вирішення цього питання взялася сьогодні й міжнародна спільнота, яка прецедентами та рекомендаціями допомагає сформувати правильну позицію законодавців країн щодо забезпечення принципу процесуальної економії. Це питання є й досі не вирішеним, тому альтернативним варіантом його розв'язання на національному рівні слугує інституційно-функціональне реформування судової влади, а перед цим – змістовне дослідження проблематики. Задля детального дослідження та пошуку шляхів удосконалення процесуального законодавства аналіз принципу процесуальної економії має відбуватися із застосуванням комплексного підходу до його розуміння, за якого чітко виділяються три основні елементи такого принципу: процесуальна економія часу, процесуальна економія дій, процесуальна економія коштів. Кожен із них відіграє ключову роль у забезпеченні дієвості принципу процесуальної економії. Взаємозв'язок економії часу, дій та коштів є нерозривним, і втрата або применшення значення хоча б одного з них, беззаперечно, негативно впливатиме на ефективність цивільного судочинства загалом. Зважаючи на те, що ЦПК все ж закріплює ці елементи у своїх приписах, там ми не знайдемо припису про комплексний принцип процесуальної економії, тому цивілісти й досі сперечаються щодо питання включення його окремих положенням до статті 2 ЦПК.

Ключові слова: принципи цивільного процесуального права, оптимізація цивільного процесу, процесуальна економія часу, процесуальна економія дій, процесуальна економія коштів.

As the success of different court proceedings is increasingly assessed for their effectiveness, this means that in terms of the state resources allocated to it, the judicial system should be able to provide even more quality court cases, using as few procedural resources as possible. As a rule, the vector of the judicial administration strategy is not focused on ways to achieve a fair decision, but on improving the efficiency of the judicial system as a whole. Obviously, this raises a separate interesting and acute public-law question about how the judiciary strikes a balance between the rational use of resources and the adoption of fair decisions. Today, the international community has taken up the issue of resolving this issue. This issue is still unresolved, so an alternative to its solution at the national level is the institutional and functional reform of the judiciary, and before that – a meaningful study of the issue. In order to study in detail and find ways to improve procedural legislation, the analysis of the principle of procedural economy should take place using a comprehensive approach to its understanding, which clearly distinguishes three main elements of this principle, namely: procedural time savings, procedural savings procedural savings. Each of them plays a key role in ensuring the effectiveness of the principle of procedural economy. The relationship between saving time, action and money is inseparable and the loss or diminution of at least one of them will undoubtedly have a negative impact on the efficiency of civil proceedings as a whole. Given that the CPC still enshrines these elements in its regulations, we will not find a provision on the complex principle of procedural economy, so civilians still argue about the inclusion of a separate provision in Article 2 of the CPC.

Key words: principles of civil procedural law, optimization of civil process, procedural economy of time, procedural economy of actions procedural economy of money.

Вступ. Зміни в суспільно-економічному житті країни, викликані переходом до ринкових відносин, розвитком приватноправових відносин, зумовили збільшення кількості спорів, які виникають між різними суб'єктами права, що наполегливо потребує побудови оперативного механізму захисту суб'єктивних прав. Ідея економії ресурсів (різновидом якої є процесуальна економія) є однією із керівних засад всієї діяльності людини, адже в усі часи для людства характерним було намагання досягати поставлених цілей швидше, простіше і з меншими затратами. Це повною мірою стосується і цивільного судочинства.

Актуальність. Ефективність цивільного судочинства визначається його здатністю досягати поставлених перед ним цілей та завдань. Шлях розвитку сучасної цивільно-процесуальної системи через зростання видатків на її утримання, виділення додаткових матеріальних та людських ресурсів видається нереальним та безперспективним. Майбутнє – за оптимізацією цивільного судочинства, а саме пришвидшенням (економією часу), спрощенням (процедурною економією) та здешевленням (майновою економією) процесу шляхом відмови від невиправданих ускладнень і процедурних рудиментів, ширшим викорис-

танням досягнень науки та техніки, але за умови дотримання при цьому гарантій прав, свобод та законних інтересів учасників цивільного процесу.

Всі ці вимоги, які стоять перед державою та суспільством у сфері розроблення та реалізації цивільно-процесуальної політики, суттєво посилюють вплив та значення однієї з ключових ідей розвитку цивільного судочинства – ідеї процесуальної економії, спрямованої на забезпечення його спрощення, скорочення та здешевлення. Значення цих процесів на сучасному етапі розвитку цивільного судочинства визначає необхідність ставлення до цієї ідеї як до повноцінного принципу (засади) цивільного процесу.

У юридичній літературі проблема процесуальної економії завжди розглядалася у контексті дослідження проблем ефективності, економічності чи раціональності процесу. Значний внесок у розкриття природи, сутності та змісту процесуальної економії як засади судочинства здійснили вчені-цивілісти Є.В. Васьковський, М.А. Гурвич, В.О. Рязановський, В.В. Тихонович, А.О. Ференс-Сороцький. Питання процесуальної економії підіймалися й зарубіжними та вітчизняними фахівцями у галузі судочинства – С.В. Бажановим, Л.В. Головком, Ю.М. Про-

шевим, А.П. Гуляєвим, П.С. Елькінд, В.Т. Маляренком, С.Д. Оспановим, П.Ф. Пашкевичем, М.М. Полянським, В.Т. Нором, М.І. Порубовим, С.В. Серебровою, О.В. Смирновим, Ю.І. Стецовським, М.С. Строговичем, В.Т. Томином, І.Я. Фойницьким, Ю.К. Якимовичем, М.Л. Якубом та іншими.

Мета роботи полягає у з'ясуванні сутності принципу процесуальної економії, його ролі та місця в системі принципів (засад) сучасного цивільного судочинства та розробленні науково-обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення цивільно-процесуального законодавства у напрямі спрощення та скорочення цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Цивільне процесуальне право як самостійна галузь права – відносно молода галузь права, і вважається, що вона була започаткована у другій половині XIX століття, до цього цивільний процес був частиною цивільного законодавства. Цивільний процес – це не просто вирішення спору, він складається з комплексу дій, що відбуваються у задалегідь визначеному порядку між сторонами та судом; виникають процесуальні правовідносини з метою врегулювання матеріально-правових спорів. Цивільне процесуальне право як соціальне явище розглядалося з погляду процесуальної, філософської (питання права та справедливості) та правової політики.

Як і будь-яка інша соціальна діяльність, цивільне судочинство у процесі історичного розвитку отримує свою технологію (регламент, алгоритм) – процесуальну форму. Зважаючи на це, таке соціальне явище у різних вимірах все одно зустрічається з негативними проявами людського фактору та недосконалістю рішень законодавця. Конституція України закріпила формування правової держави, для якої людина є головною соціальною цінністю.

Це зумовлює необхідність проведення судово-правової реформи, яка повинна зміцнити основи й правовий механізм судової влади як самостійної й рівнозначної з іншими гілками влади, здатної забезпечити ефективне здійснення правосуддя: передбачається підняти її авторитет і довіру до неї населення, зробити її діяльність більш ефективною. Виходячи із загального правила цивільного процесу, під час процедури необхідно дотримуватися низки принципів, які застосовуються в усіх судових інстанціях. Відповідно до ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), основними засадами (принципами) цивільного судочинства є: верховенство права; повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін; диспозитивність; пропорційність; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення [1].

Ці принципи цивільного процесу мають на меті узгоджену, правомірну та ефективну взаємодію його сторін, при цьому в останні роки все більшу увагу законодавці передових країн приділяють спрощенню, пришвидшенню та збільшенню ефективності процедури здійснення судочинства. Економія зусиль є рушійною силою самоорганізації будь-якої відкритої системи, у тому числі й цивільного судочинства. Одним із засобів удосконалення процесуальної форми у напрямі підвищення її ефективності є ідея процесуальної економії.

Становлячи основу раціонального витрачання ресурсів, економія отримала своє закріплення і у правовому полі. Оскільки правовідносини є складовим елементом суспільних відносин, вони повинні будуватися на комфортному для всіх підґрунті. Проголосивши принцип про-

цесуальної економії, забезпечення правових дій в аспекті раціонального розподілу ресурсів підкріпилося правовою обов'язковістю.

Ідея процесуальної економії є проявом більш широкої ідеї економії зусиль (енергії, затрат тощо), яка є властивою для різних сфер матеріального і нематеріального буття. Економія – бережливість, ощадливість у витрачанні чогось, вигода від бережливого, ощадливого витрачання чогось [2, с. 339], а принцип, як слушно зазначає О.Ф. Воронов, це головна, загальна норма галузі права, без чіткого формулювання якої вона не буде виконувати покладені на неї функції [3, с. 239].

Однак у процесуальній літературі нині не існує виразних критеріїв визначення принципу економії в цивільному процесуальному праві. Потреба в оптимізації цивільно-процесуальної форми у напрямі її спрощення, скорочення та зменшення затрат приводить до пошуку альтернативних до загального порядку провадження механізмів. Процесуальна економія – це ідея, спрямована на підвищення ефективності процесуальної форми шляхом її раціоналізації через пришвидшення, спрощення та здешевлення. Принцип процесуальної економії має дві форми впливу на цивільне судочинство: нормативну (через удосконалення законодавства) й організаційно-управлінську (через підвищення ефективності організації праці) [4, с. 8], але, незважаючи на важливість процесуальної економії, статус цієї ідеї донині не визначений.

Елементи такого принципу ілюстрував, зокрема, Е.В. Васьковський, указуючи, що зручність цивільного судочинства забезпечується саме за рахунок постулату процесуальної економії, що виражається в економії часу (швидкість), полегшенні процесуальних засобів (простота) і зменшенні судових витрат (дешевизна) [5, с. 362]. І справді, під час аналізу норм ЦПК ми знаходимо, що елементи принципу процесуальної економії деякою мірою виражені в ЦПК окремо: процесуальна економія часу та процесуальна економія дії (розумність строків розгляду справи судом, неприпустимість зловживання процесуальними правами), процесуальна економія коштів (відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення та пропорційність) [ЦПК].

Тож розглянемо ці окремі аспекти принципу процесуальної економії більш детально.

Процесуальна економія часу.

Час – це один із найдорогоцінніших нині ресурсів у людини, саме тому законодавець зобов'язав не нехтувати ним під час здійснення цивільного судочинства, так, у п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК закладена обов'язкова вимога щодо контролю судом строків розгляду справи в межах розумного розсуду (розумних строків) [1].

Відповідно до п. 3 Постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення», розумним, зокрема, вважається строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту [6].

Європейський суд із прав людини у своїх прецедентних справах виокремив необхідні критерії розумних строків у цивільних справах, такі як: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів державної влади (насамперед суду); характер процесу та його значення для заявника [7; 8; 9; 10].

Так, зокрема, вимога процесуальної економії спрямована на те, щоб судовий розгляд був побудований таким чином, щоб не допустити невиправданих затягувань розгляду справи, необґрунтованого відкладання судових засі-

дань, оголошень занадто тривалих перерв, зупинення провадження тощо. Такої ж думки дотримується В.В. Буга, зазначаючи, що порушення принципу процесуальної економії відбувається через неявку, заявлення необґрунтованих заперечень та відводів, встановлення відповідальності суддів за тягання та затягування розгляду справи тощо [11, с. 23]. М.А. Гурвич також звернувся до тієї ж проблематики співвідношення часу та ефективності і зазначив, що процесуальній економії часу, беззаперечно, суперечить поспіх, пов'язаний із поверховим дослідженням обставин справи [12, с. 189–190]. З огляду на це, завданням принципу процесуальної економії в судовому провадженні є мінімізація можливих процесуальних перешкод із тим, щоб судовий розгляд був завершений у розумний строк.

Відповідно до ст. 44 ЦПК особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Згідно зі ст. 299 ЦПК суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати. Таким чином, цивільне процесуальне законодавство України містить прямі заходи відповідальності щодо недобросовісних осіб, чим формує підґрунтя забезпечення принципу процесуальної економії часу.

Також яскравим прикладом дійсного існування та забезпечення цього елементу принципу є використання науково-технічних засобів та відеоконференцз'язку у цивільному процесі, що є виявом реалізації таких засад судочинства, як з'ясування істини та забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, проте значну роль у впровадженні нових технологій у цивільне судочинство завжди відіграла ідея процесуальної економії часу та дій [4, с. 9].

Крім того, останнім часом спостерігається тенденція до більш жорсткого ставлення суду до умисного затягування судового процесу. Така тенденція є позитивним вираженням процесу забезпечення ефективності цивільного судочинства.

Процесуальна економія дії або полегшення процесуальних засобів (простота).

Цей елемент процесуальної економії у цивільному судочинстві розкривається через спрощення процедури реалізації права на судовий захист. Як правило, позивачі змушені звертатися до професійних юристів, що в подальшому будуть виступати їх представниками, крім того, всю необхідну документацію варто скласти відповідно до вимог, послідовно, подавати в строки, як правило, перебувати в залу судового засідання та загалом здійснювати інші процесуальні витрати.

Так, норма ЦПК, закладена в ст. 44, декларує учасникам судового процесу та їхнім представникам заборону зловживання процесуальними правами. Через зловживання процесуальними правами, окрім часової економії, страждає також і процедурна економія. Сторони та суд змушені виконувати зайві процесуальні дії, що зумовлює формування деструктивного впливу на ефективність розгляду справи.

В Україні поки що повною мірою не забезпечується цей елемент процесуальної економії, що не може не настоювати. Тому пропонуються деякі варіанти вирішення цього питання.

В умовах стрімкого науково-технологічного прогресу використання науково-технічних засобів є одним із найперспективніших напрямів пришвидшення та спрощення цивільного судочинства. З метою процесуальної економії доцільно розширити використання науково-технічних засобів у сфері судових викликів та повідомлень, а також розширити можливості автоматизованої системи «Електронний суд», яка повинна працювати у двосторонньому режимі – як у напрямі від суду до учасників цивільного провадження, так і навпаки. Учасники цивільного провадження повинні отримати право надсилати клопотання, заяви, а в перспективі й апеляційні та касаційні скарги

до суду в електронній формі, знайомитися з матеріалами цивільного провадження онлайн тощо [4, с. 14].

Окрім того, цікавою є перспектива впровадження в Україні процедури розгляду позовів із невеликою ціною, схожої на ту, що є результатом міжнародного співробітництва між країнами-учасницями ЄС, а саме уніфікованої (єдиної) наднаціональної процедури розгляду позовів із невеликою ціною – European Small Claims Procedure (ESCP), що була запроваджена з 1 вересня 2009 року Регламентом Європейського парламенту і Ради ЄС від 11 липня 2007 року № 861/2007 про запровадження європейської процедури розгляду позовів із невеликою ціною [13].

Особливістю такої процедури є реальне полегшення доступу до правосуддя шляхом спрощення процедури, скорочення строків і зменшення судових витрат. Преамбула Регламенту декларує необхідність дотримання судами під час здійснення такої процедури права на справедливий і неупереджений розгляд, а також принципу змагальності сторін.

Проте така процедура дещо відрізняється від звичної нам низкою особливостей, що забезпечують принцип процесуальної економії. До особливостей варто відносити: вартісну межу позову; особливі правила збирання доказів; відсутність необхідності звернення як позивача, так і відповідача до юриста – Регламентом затверджені доволі прості та зрозумілі стандартні форми (бланки) процесуальних документів (форми документів містять варіанти заповнення практично всіх пунктів і коротке їх роз'яснення); сторони забезпечуються інформацією про можливості отримання форм документів, порядку їх заповнення, а також правовою інформацією; така процедура є письмовою, проте суд за власною ініціативою або за ініціативою сторін може провести усне судове засідання; сторони не зобов'язані давати юридичну оцінку спору, оскільки передбачається, що в судовому розгляді в такому порядку не братиме участі юрист; суд сприяє примиренню сторін [14, с. 7].

Хоч ця процедура піддається значній критиці в наукових колах (як правило, через прогалини та колізії між міжнародним та національним законодавством), проте ідея процесуального спрощення заслуговує уваги вітчизняного законодавця.

Процесуальна економія коштів.

За ЦПК, сторони під час реалізації права на судовий захист несуть такі судові витрати: судовий збір; витрати, пов'язані з розглядом справи, до яких відносять витрати на професійну правничу допомогу, витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи; витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів, та витрати, пов'язані зі вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Ці витрати можуть бути для сторони несприятливими, у зв'язку з чим може виникнути ситуація, коли конкуруватимуть принципи обов'язковості сплати судових витрат та основоположного принципу доступу до правосуддя. Безсумнівно, більшу значущість отримає принцип доступу до правосуддя, на цьому наголошує і ЄСПЛ, зазначаючи, що надмірні судові витрати, які підлягають сплаті, розмір яких призводить до неможливості розгляду справи, порушує саму сутність права на доступ до суду, а національні суди не спроможні забезпечити належний баланс між інтересами держави щодо отримання судових витрат, з одного боку, і правом на судовий розгляд справи в судовому порядку – з іншого [15]. Така модель формує обов'язок держави всіляко сприяти забезпеченню окремих верств населення особливими пільгами щодо сплати судових витрат.

У зв'язку з цим доволі часто трапляється думка науковців щодо необхідності зменшення судових витрат, а не їх раціоналізації і збалансованого розподілу між державою

та сторонами, що видається не повністю правильним. Не погоджуються з таким твердженням і В.В. Заборотський та А.В. Стойка, які у своїй роботі, посилаючись на працю Р.Л. Сопільника та працю Е.М. Шокуєва, вказали таке: «Підтримуємо позицію тих авторів, які вказують на те, що в межах покращення забезпечення доступу до правосуддя слід говорити про оптимізацію судових витрат, а не просто їх зменшення [16, с. 4014], і з тим розрахунком, щоб цей інститут зміг дійсно забезпечити баланс інтересів особистості, суспільства і держави» [17, с. 3].

Оптимізація судових витрат – це не їх бездумне скорочення, що спричинить збитки державі, це адекватний розподіл витрат за їх ресурсозатратністю. Подібна модель уже деякою мірою присутня у вітчизняному процесуальному законодавстві, проте її розвиток є нагальною потребою, в результаті забезпечення якої вдасться приблизити нашу державу до соціальної (забезпечення доступом до правосуддя незалежно від матеріального стану) та правової (підтримання принципів рівності та справедливості, які є елементами верховенства права).

Висновки. Отже, на основі викладеного матеріалу варто виділити такі узагальнення:

1) Принцип процесуальної економії у цивільному процесі – це комплексний принцип, який дає змогу раціонально розподіляти ресурси і спрямовує цивільний процес

у бік ефективного здійснення судочинства. Нині цей принцип не отримав свого формального закріплення у ЦПК, проте його існування було передумовою закріплення таких засад цивільного судочинства, як розумність строків розгляду справи судом, неприпустимість зловживання процесуальними правами, відшкодування судових витрат сторонами, на користь якої ухвалене судове рішення, та пропорційність.

2) Враховуючи фундаментальне значення ідеї процесуальної економії для організації та розвитку цивільного судочинства, відповідність цієї ідеї критеріям, що вироблені наукою до процесуальних принципів, є всі підстави стверджувати, що процесуальна економія належить до принципів (засад) цивільного процесу.

3) Комплексність принципу процесуальної економії розкривається нерозривною взаємодією його трьох основних елементів, таких як процесуальна економія часу, процесуальна економія дії та процесуальна економія коштів. Кожен із них взаємодоповнюється і забезпечується в сукупності цивільно-процесуальним законодавством.

4) Нині питання процесуальної економії в цивільному судочинстві потребує деякого коригування, зокрема питання часових рамок розгляду справ, процедури розгляду, а також питання матеріальних затрат сторін та держави на прийняття кожного з рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*: кодекс від 18.03.2004, редакція від 01.04.2016. URL: режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 16.03.2020).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
3. Воронов А.Ф. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее. Москва: Издательский Дом «Городец», 2009. 496 с.
4. Канюка І.М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса, 2015. 22 с.
5. Васильовский Е.В. Учебник гражданского процесса. 2-е изд., переработанное. Москва: Издание Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.
6. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення від 17.10.2014 № 11 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> (дата звернення: 16.03.2020).
7. Рішення Європейського суду з прав людини від 8 листопада 2005 року у справі «Смірнова проти України» (Заява N 36655/02) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text (дата звернення: 16.03.2020).
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 02 грудня 2010 року у справі «Федіна проти України» (Заява № 17185/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_802#Text (дата звернення: 16.03.2020).
9. Case of Matica v. Romania (Application no. 19567/02): Judgment European Court of Human Rights, 2 November 2006. URL: <http://echr.ketse.com/doc/19567.02-en-20061102/> дата звернення: 16.03.2020).
10. Case of Litoselitis v. Greece (Application no. 62771/00): Judgment European Court of Human Rights, 5 February 2004 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22docnumber%22:%5B%22704042%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-66173%22%5D%7D> (дата звернення: 16.03.2020).
11. Буга В.В. Процесуальні строки у цивільному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2013. 220 с.
12. Гурвич М.А. Принципы советского гражданского процессуального права. Избранные труды : в 2 т. Краснодар : Совет. Кубань, 2006. Т. 2. 544 с.
13. EC Regulation № 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure // *Official Journal of the European Union*. 2007. L. 199/1.
14. Бобрик В.І. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. *Підприємництво, господарство і право: наук.-практ. господарсько-правовий журн.* 2016. № 12. С. 4–9.
15. Рішення Європейського суду з прав людини від 19 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (Заява № 28249/95). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_030/print1457382887128729 (дата звернення: 16.03.2020).
16. Сопільник Р.Л. Спрощення судових процедур та скорочення судових витрат як умова забезпечення доступності правосуддя на сучасному етапі. *Path of Science*. 2018. № 4 (2). С. 4011–4016.
17. Шокуєва Е.М. Институт судебных расходов в российском гражданском судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.